

O VEZAMA FRANKOVACA I RADIKALA OD GOD. 1918. DO 1941.

Zvonimir Kulundžić

U svom prilogu: »Veze frankovaca i radikala od 1922. do 1925«, Hrvoje Matković je u »Historijskom zborniku« XV, 1962, str. 50, pod br. 44, objavio ovu bilješku ispod teksta:

»Podacima iz stranačke štampe 1925. poslužio se Zvonimir Kulundžić u svom prilogu ‚Atentat na Stjepana Radića i njegova prava pozadina‘, koji je objavljen u 116 nastavaka u ‚Slobodnom Domu‘ od 6. VIII 1959. do 21. XII 1961. (zapravo, do 1. I 1962; Z. K.). U nastavcima 112 do 116 Kulundžić je citirao nekoliko novinskih članaka iz travnja 1925. (neke od njih upotrijebit ćemo u ovom radu) koji upućuju po prvi puta na veze između frankovaca i radikala. Citiranjem tih članaka Kulundžić je pokušao utvrditi tobožnji udio i ulogu frankovaca u pripremanju i izvođenju atentata na Stjepana Radića.«

Kako se ja u svojim izlaganjima o tom problemu nisam ograničio samo na razdoblje »iz travnja 1925« niti samo na »citiranje nekoliko novinskih članaka«, a kako je očito i inače da me je Matković krivo razumio, smatram da je potrebno da naglasim da ja u tim svojim izlaganjima nisam »pokušavao utvrditi tobožnji udio i ulogu frankovaca u pripremanju i izvođenju atentata na Stjepana Radića«, nego samo njihovu moralnu odgovornost za stvaranje one atmosfere iz koje je taj atentat potekao kao njen logični rezultat. Ja nisam tvrdio da su frankovci aktivno učestvovali u tom historijskom zločinu, nego da su oni bili (svjesno ili nesvjesno, to je, dakako, diskutabilno, a u ovom momentu i irelevantno) njegovi podstrek a č i. To je, pak, i juridički i historiografski gledano — nešto sasvim drugo.

Već u svojoj bilješci za taj moj prilog, koja je trebalo da bude neke vrste uvod, Uredništvo »Slobodnog Doma«, u br. od 6. VIII 1959, istaklo je, u saglasnosti sa mnom: »Dubljim zalaženjem u povijesnu pozadinu čitave te stvari, neosporno se dokazuje još nešto: da hrvatski klerofašisti, hrvatska krupna buržoazija, odnosno hrvatska čaršija, za taj strašni atentat ne snosi ništa manju moralnu krivicu od krupne srpske buržoazije, odnosno srpske čaršije, od velikosrpskih šovinista okupljenih oko svog vrhovnog šefa — kralja Aleksandra Karađorđevića.«

Za pripisivanje frankovcima te moralne odgovornosti, ja sam — uvjeren sam — imao dovoljno osnova, što se može zaključiti i na temelju ovih nekoliko citata iz moga spomenutog rada (koji je izišao i kao posebno izdanje, u svega stotinu primjeraka):

»Sam Nikola Pašić, uviđajući da se sa Stjepanom Radićem ne će moći tako lako nagoditi o podjeli beneficija koje donosi vlast, od prvih dana zajedničke države nastojao je da na hrvatskoj strani pronade ljude koji bi minirali Radi-

čev pokret u samim hrvatskim redovima. Iako je to već palo u zaborav, iako o tome još nitko nije pisao, zna se na pr. da je već tamo od 1919. jedan od najzagriženijih, ali ujedno i najinteligentnijih frankovaca, Dr Milan Šufraj (1879—1931), radio na osnutku nekakve Hrvatske radikalne stranke; da je održavao veze čak s najvećim novinarskim gangsterom, famoznim Krstom Cicvarićem i njegovim još famoznijim *Balkanom*. Iako je kasnije, po frankovačkoj liniji, bio osuđen radi veleizdaje i svršio kao žrtva kvazičetničkih bandita, za vrijeme NDH njegovo se ime veoma malo spominjalo. Zna se da je njegov veliki protivnik bio, sada već pokojni, prof. Milobar.«

»Isto se tako zna, da je Pašić, stalno tražeći puteve da minira Radića, koji je tada već predstavljao nesumnjivo najjaču snagu u Hrvatskoj, otpočeo god. 1922/3. razgovore za rješenje hrvatskog pitanja s jednim od najzadrtijih frankovaca — Dr Ivicom Elegovićem.«

»Iz tog vremena potječe i slijedeći dokument, kojeg je objavio *Dom* u svom broju 30, od 18. srpnja 1923, dakle skoro pet punih godina prije dana atentata u Narodnoj skupštini. Radi se o *Memorandumu Hrvatske seljačke stranke*, kojeg su, uz predsjednika Stjepana Radića, potpisali još i četiri potpredsjednika i dva tajnika, a koji nosi naslov ‚Paklenski plan beogradskih vlastodržaca.‘«

»Taj memorandum počinje ovako: Koncem lipnja dobio je predsjednik HRSS posve sigurne obavjesti iz Beograda, da se današnja radikalna vlada sporazumno s Pribičevićevim demokratima na jednoj, a s frankovim gospodskim izrodima iz Hrvatske (podvukao Z. K.) na drugoj strani, sprema da svima sredstvima, pa i skrajnjim nasiljem, uništi hrvatski seljački republikanski pokret. U ovih zadnjih četrnaest dana dobilo je predsjedništvo HRSS nepobitne dokaze, da se stvoreni zaključci već izvršuju, koliko je to vlastodržcima moguće.«

»Bezodvlačnim ispitivanjem — stoji dalje u tom memorandumu — ustanovilo se ovo: frankovska gospoda, koja u zadnje vrijeme idu češće k beogradskim ministrima, drže potajne sastanke s omladinom i tu govore o tom, kako je Radić posve nesposoban, a isto tako i cijelo današnje hrvatsko narodno zastupstvo, a čitav hrvatski republikanski seljački pokret da je najveća i sigurna propast za hrvatski narod, pa da zato s Radićem i Seljačkom strankom treba što prije učiniti ono isto, što je učinjeno sa Stambolskim i Bugarskom zemljoradničkom strankom. — Ovi urotnici ističu, da im je u tu svrhu dobro došla svačija pomoć, pa i pomoć današnjih beogradskih vlastodržaca, protiv kojih se oni tobože bore još oštrije, nego li Radić i Seljačka stranka.«

»Dakle, pet godina prije samog atentata, Stjepan Radića i šest potpredsjednika i tajnika HRSS, objavili su da se, zajedno s beogradskim vlastodržcima, spremaju da Radića likvidiraju i frankovački izrodi iz Hrvatske.«

»Samo nekoliko redaka iza navedeng pasusa, nalaze se i ova, za nas danas upravo dragocjena svjedočanstva: ‚Sve potankosti ove bezdušne gospodske urote protiv hrvatskog narodnog zastupstva i protiv cjelokupnog hrvatskog naroda (protiv seljaštva i radništva) ne mogu se sada iznijeti na javu. Ali se već sada mora sva poštena hrvatska javnost, a hrvatsko seljaštvo i radništvo napose, upozoriti na ove stvari.‘«

Frankovačko radikalske veze iz god. 1925. Matković je prikazao s dosta značajnih podataka, među ostalim i člancima M. Šufflaya, koji su u mjesecu travnju izlazili u »Hrvatskom pravu«. Želio bih ovdje ponovo skrenuti pažnju i na njegov uvodnik u broju od 7. IV, pod naslovom »Pogreb Jugoslovena«, u kojem je Šufflay napisao i ovo: »Politička smrt slavosrbima svih dlaka i patentiranim Jugoslavenima može da nastupi tek onda, kad bi se sreli srpski frankovci i hrvatski radikali (ovako u originalu; Z. K.), a takvo nešto nastupilo je ovih dana uveliko, a nastupilo je i umalo. — Nešto tome slično [...] odigralo se u Zagrebu kad su se sreli Šumadinci i Zagorci, radikalski emisari i pojedinci iz vodstva Hrvatske stranke prava. Ova dva momenta čine, te su jugoslavljani udarili u očajnu dreku. Učinili su to tek sada, povodom našeg sastanka s radikalima [...] Jer jedno je nepobitno [...] frankovci i radikali su neprijatelji jugoslavenske nacionalne ideje. I ako se oni sreću, Jugoslaveni umjesto frankovaca morat će zakopati sebe.«

Nakon što sam na osnovu dokumenata iz tadašnje štampe izložio veze između frankovaca i radikala 1925, ja sam u mom spomenutom radu nastavio: »Važnije je da su frankovci — iako ostavljeni na cjedilu — produžili liniju saradnje s radikalima, i to na bazi, kako je to dobro definirao Dr Šufflay, *zajedničke mržnje prema svemu što je jugoslovensko*, a po liniji podriivanja Stjepana Radića u najširim hrvatskim redovima.«

»Ta suradnja se dosta snažno manifestirala, kako uoči samog atentata na Stjepana Radića, tako i neposredno potom. Govoreći o tome još tamo pred četvrt stoljeća, na osmu obljetnicu smrti Stjepana Radića, ja sam u »Hrvatskom narodnom glasu«, kojeg sam izdavao i uređivao u Osijeku god. 1936, napisao: »Neposredno pred krvoproliće u Narodnoj skupštini, kada se u atmosferi intenzivno osjećalo, da te mračne sile rade o Radićevoj glavi; kada je Ljuba Davidović, ta srpska poštenjačina, podigao alarm, jedan osječki »hrvatski« list, koji se i danas slonovski bije u prsa svojim hrvatstvom, ismijavao je taj alarm i pisao o Radiću, da je »nesređeni megaloman«, »zloduh naroda«, »dobar politički pustolov, bez truna patriotizma, bez načela i bez konsekvencija, pa i bez kulturne rutine i potrebne društvene solidnosti«. I taj isti list je neposredno pred atentat ustanovio infamno, da je taj alarm »zadnji adut Stjepana Radića u njegovom hazardiranju va banque, bačen u javnost jednom zdvojnomo gestom, samo da spasi svoju banku«; u taj alarm da »jamačno nitko trijezan među Hrvatima ne može vjerovati« i da »tim alarmom Stjepan Radić samo želi da bar koliko-toliko u svojim masama očuva svoj ugled, koji mu je u ovo godinu dana već vrlo osjetljivo pao i svakim danom sve više pada«. I taj osječki »Hrvatski list« završio je taj svoj članak ovako: »Hrvatski narod sada tu igru razumije i ne boli ga više glava i ne ide više na lijevak.«

»I kad su u Narodnoj skupštini odjeknuli hici, nama je bilo odmah jasno, da su oni dobrim dijelom produkt onih istih mračnih sila, koje su stvarale potrebnu psihozu ovakvim natpisima, koji su skretali pažnju s opasnosti; koje su inspirirale ovaj i mnoge i premnoge članke ovakvog karaktera... a koji su na koncu odigrali nesumnjivo važnu psihološku ulogu pri odapinjanju atentatorovog revolvera. Nama je bilo jasno, da je taj atentat dobrim dijelom produkt one psihoze, koju su stvorili takvi »hrvatski« listovi (podvučeno naknadno; Z. K.).

»Međutim, kad su hici atentatora odjeknuli u Osijeku, onda su te iste mračne sile neviđenim licemjerstvom počele liti krokodilske suze nad Stjepanom Radićem i dizati prozirnu dreku po onoj — držite lopova.«

»To je bilo napisano — podvlačim — pred četvrt stoljeća (u ovom momentu zapravo 28 godina; naknadna opaska Z. K.) i objavljeno na dan osme godišnjice Radićeve smrti — a kako je bilo u Osijeku, tako je bilo i u Zagrebu i u svakom drugom gradu Hrvatske; svugdje su se ti ljudi ponašali jednako. Danas tom tadašnjem i sadašnjem rezoniranju dodajem, bez ikakvog daljeg komentara, samo još ovaj citat — koji je bio povod tog mog tadašnjeg rezoniranja — a koji potječe iz pera svakako jednog od najzaguljenijih frankovaca, Kerubina Šegvića, za kog je još Matoš pisao 'da je njegovo pisanje crno, tamno kao i njegova opskurna fratarska riza'. Taj svoj članak je Kerubin Šegvić objavio u tom istom osječkom 'Hrvatskom listu', u broju od 16. VI 1928, dakle četiri dana prije samoga atentata u Skupštini, a pod naslovom 'U carstvu opijenih':

'Radić je nekoliko puta — kaže Šegvić — naglasio da ga se nastoji maknuti iz javnog života. Time hoće da stječe sućut i simpatije javnosti. Mi ćemo reći ovo: kad bi ga htjeli maknuti, oni bi imali sredstava i moći da to učine. Ali, tko bi onda švajnio (od njemačkog — svinjio, op. Z. K.) ovako uspješno kao Radić? (Podvukao sam Šegvić.) Ali, kad bi nekome doista uspjelo odstraniti iz javnog života vođu zavedenih, zasljepljenih i pijanih, učinio bi najveće djelo, što ga pamti hrvatska povijest (podvukao Z. K.). Odstranio bi neprestanu opasnost za javni poredak i za međunarodni mir u svijetu?«

Prelazeći zatim na veze koje su u tridesetim godinama uspostavljene između Milana Stojadinovića i ustaša, napisao sam ovo: »Nadalje će trebati detaljnije ispitati veze između ustaških elemenata i predstavnika diktature, u cilju da se oslabe i razjedine redovi Hrvatske seljačke stranke i Seljačko demokratske koalicije. Oni isti ljudi koji su sudjelovali u organiziranju atentata Puniše Račića, računali su da će razbiti kompaktne hrvatske redove, ako budu, favorizirajući ustaške i klerikalne elemente, raspirivali nacionalnu mržnju i klerikalnu netrpeljivost, računajući da je katolička crkva jača organizacija od Hrvatske seljačke stranke.«

»Pomažući te elemente, stvarajući tako ustvari ono što se kasnije, osamoštalivši se, razvilo u veoma dobro organizirani ustaški pokret, Milan Stojadinović je, kao Pašićev nasljednik u Radikalnoj stranci i kao ministar predsjednik, god. 1937. doveo u domovinu Dra Milu Budaka, prvog Pavelićevog doglavnika u ustaškom pokretu, i dozvolio mu da u Zagrebu legalno izdaje ustaško glasilo 'Hrvatski narod'; da nesmetano pristupi organiziranju ustaškog pokreta — što je sve dovelo do toga, da je poglavnik sa svojim ustašama mogao onako nesmeteno preuzeti u svoje ruke svu vlast u Hrvatskoj — sa svima dobro nam poznatim posljedicama.«

»Da čitavo to Stojadinovićevo — i ne samo njegovo — taktiziranje sa ustašama nije bilo samo loše iskalkulirano povlačenje taktičkih poteza u političkoj borbi, bez obzira na krajnje posljedice, nego i nešto daleko više, nešto što se ne može drugačije okarakterizirati, nego jedino veleizdajom, dokaz je i suradnja između Jugoslavenske radikalne zajednice [...] s jedne strane, a ustaš-

kih elemenata s druge strane, koje je u domovini predvodio Dr Mile Budak, u cilju razbijanja redova Ujedinjenja opozicije. Tu suradnju trebalo bi tek ispitati, a na ovom mjestu se moramo zadovoljiti samo s ove dvije štute konstatacije:

U to vrijeme je u Zagrebu grupa najzadrtijih frankovaca, na čelu s kasnijim Pavelićevim doglavnikom Drom Mirkom Pukom i Drom Stjepanom Bućom, izdavala list „Nezavisnost“, koji je već po samom svom naslovu navještavao dolazak Pavelićeve „nezavisne“ državne tvorine. Znajući da su široki narodni slojevi, osobito u tadašnjim tzv. prečanskim krajevima, jednodušno protiv fašiziranja zemlje, to šovinističko-ustaško glasilo, svijesno da hrvatske glasače ni na koji način ne može privući na vladinu listu, u cilju da što više oslabi opoziciju, objavilo je da se 23. listopada 1938. u Zagrebu sastala grupa hrvatskih nacionalista, koja je donijela zaključak, da predstojeći izbori „nemaju nikakvog značaja za hrvatski narod“. U toj kampanji je taj list u svom broju 39. od 26. XI 1938, na pr. objavio: „Hrvatski nacionalisti ne će glasovati niti za jednu postavljenu listu dne 11. prosinca, jer su sve liste jednako nehrvatske“.

Još više, frankovački list „Hrvatski borac“, u svom posebnom izdanju od 10. XII 1938, donio je pod ogromnim naslovom, preko svih pet stupaca, na čelu lista, uz njegovu sliku u ustaškoj uniformi, „Poruku poglavnika dra Ante Pavelića hrvatskim izbornicima“, u kojoj stoji; da „izbori od 11. prosinca nemaju za hrvatski narod nikakve važnosti, te da se pogotovo Hrvati nemaju nadati nikakvom rješenju“. Zaključujući tu svoju poruku, poglavnik zahtijeva, da „svi pravi i čestiti Hrvati 11. prosinca ostanu kod kuće u znak protesta i da ni kako ne glasaju, jer ovi izbori ne će i ne mogu riješiti hrvatsko pitanje.“

Štampan, kako sam ustanovio na najkompetentnijem izvoru, u, za tadašnje naše prilike golemom tiražu od 20.000 primjeraka, taj broj „Hrvatskog borca“ se slobodno raspapčavao preko novinskih reportera i čitao javno u svim kavama tri-četiri dana, a zatim tek kad je već bio raspapčan, objavljena je u „Narodnim novinama“, njegova formalna zabrana.

Iako je Pavelić u to vrijeme bio osuđen na smrt, iako je bilo notorno da je on bio glavni organizator umorstva kralja Aleksandra u Marseilleu, niti državni odvjetnik u Zagrebu niti pozvani organi po provinciji nisu ništa poduzimali da se spriječi raspapčavanje toga broja „Hrvatskog borca“, odnosno Pavelićevog proglasa — i jedini zaključak do kojeg danas može doći historičar jest, da su oni za to svakako morali imati posebne instrukcije; da je taj proglas dao štampati zapravo sam predsjednik vlade Milan Stojadinović.

Štoviše, dobro se sjećam, da sam na dan izbora, 11. prosinca 1938, jedan takav kompletni Pavelićev proglas, u obliku letka, podigao sa zemlje u Osijeku, u Sarajevskoj ulici, u blizini kuće br. 25, gdje je pao izbačen iz aviona, koji je nadlijetao grad. Kako tada u Jugoslaviji nije bilo drugih do vojnih aviona, to je neosporno da je Stojadinović-Korošec-Spahina vlada upotrijebila čak i vojna sredstva za širenje tog proglasa, tadašnjeg i formalno sudski uglavljenog „državnog neprijatelja br. 1.“

Ne ulazim ovdje poblize u autentičnost ovog proglasa. Vladko Maček je u svojim memoarima (In the Struggle for Freedom) ustvrdio da su tada »hrvatski frankovci, Pavelićevi sljedbenici, proglasili također apstinenciju, bez sumnje prema instrukcijama iz Berlina i Beča«, (gdje su se tada nalazili ustaški ruko-

vodioci). Jere Jareb, u svojoj knjizi »Pola stoljeća hrvatske politike« (Buenos Aires, 1960, 60), odbacuje ovu tvrdnju kao netačnu i konstatira »da je ondašnji ilegalni šapirografirani bilten ‚Hrvatska pošta‘, donio osobno Pavelićevo naređenje svim ustašama i hrvatskim nacionalistima, da ne apstiniraju, da glasaju za dra Mačeka«, a taj proglas da je kasnije objavljen i u knjizi Mije Bzika »Ustaška pobjeda«.

Međutim, Jareb to svoje mišljenje bazira na sjećanju, jer — kako sam označuje u bibliografiji zvijezdicom (str. 146), on tu Bzikovu knjigu za vrijeme pisanja nije imao pri ruci, a na str. 143. i sam navodi da podatke iz takvih knjiga treba uzeti s rezervom.

U toj Bzikovoj knjizi (Sveuč. knjižnica, sign. 176.607/9), koja je izašla kao 9. sveska »Naklade glavnog ustaškog stana«, u Zagrebu, 1942, nisam taj tekst mogao naći. Tekstovi koji su u njoj reproducirani (str. 37—99) predstavljaju ustaške dokumente od »rujna 1940« do Pavelićeva govora pročitano na »nje-mačkom krugovalu, Grossdeutscher Sender, 11 travnja 1941«.

Očito je nadalje, da Jareb nije imao pri ruci ni spomenuti broj »Hrvatskog borca«, za koji kaže da su te »novine donijele Pavelićevu sliku na cijeloj polovini prve strane«. Međutim, Pavelićeva slika zauzima otprilike jednu trećinu jednog (i to srednjeg) od pet stupaca na prvoj strani, dakle tek oko jedne petnaestine (a ne polovine) stranice. To se može vidjeti i na faksimilu te stranice (gornje polovice) u 116. nastavku mog rada »Atentat na Stjepana Radića...«

Iako je to pitanje još uvijek smatram otvorenim, mislim da bi trebalo pokloniti više vjere sjećanju Dra Mačeka, nego tvrdnji Jere Jareba. Maček se za to u svoje vrijeme svakako interesirao i bio u mogućnosti da skupi autentične podatke, a Jareb je tu zacijelo nešto pomiješao; vjerojatno je po srijedi neki ustaški tekst, napisan naknadno, u cilju odbrane, da bi se sakrila prava historijska istina.

Svoja razmatrajna o pitanju moralne odgovornosti frankovaca, odnosno kasnijih ustaša, za atentat na Stjepana Radića, završio sam u svom članku ovim riječima:

»Ali, lista suradnje između frankovaca, odnosno ustaša i Pašićevih radikala, ni s ovim još nije iscrpljena. Toj suradnji ništa ne smeta, čak ni sve ono što se dogodilo između 1941. i 1945. i oni su se opet našli na istom poslu, čak i u emigraciji, u dalekoj Argentini. Godine 1954. Milan Stojadinović je argentinskom listu ‚El Mundo Argentino,‘ koji izlazi u Buenos Airesu, dao opširan intervju o suradnji koju je on kao ‚predstavnik Srba‘, postigao s drom Antom Pavelićem, kao ‚predstavnikom Hrvata‘ — a kojeg je taj list donio pod naslovom: Dr Pavelić i ja mislimo isto, izjavio je dr Stojadinović‘.

Da bi se vidjelo u kom se smislu kreće ta njihova suradnja, citiram samo jedan pasus: ‚Dr Pavelić i ja mislimo jednako. Obojica smo nacionalisti i smatramo međunarodni komunizam zajedničkim neprijateljem naših naroda. Do sada smo imali gubitke u krvi i u vremenu, u međusobnim borbama naših naroda. Izmirenje će nam pomoći, da ubuduće nemadnemo međusobnih borbi i međusobnih gubitaka, nego da skoncentriramo sve snage protiv zajedničkog neprijatelja.‘ (Citiramo prema ‚Izboru‘, Buenos Aires, god. II, 1954, br. 14—15, studeni-prosinac, str. 12—14.)«

Mislim da je već ovo nekoliko fragmenata iz onoga što sam objavio u svom radu »Atentat na Stjepana Radića«, a za što sam Matković kaže da »upućuje po prvi puta na veze između frankovaca i radikala«, dovoljno da ilustrira moje pravo mišljenje o tom problemu.

Teza, dakle, da su frankovački elementi moralno odgovorni pred historijom za ubistvo Stjepana Radića u narodnoj skupštini 20 lipnja 1928, u najmanju ruku kao podstrekači, koju sam zastupao još prije 28 godina kao i u svom radu »Atentat na Stjepana Radića i njegova prava pozadina«, čini mi se i danas opravdanom.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Tajnik redakcije:

IVAN KAMPUŠ

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB